

Ümit Kurt: Hamidiye Alayları, Kürtler, Ermeniler ve 1915

Posted on 07/02/2015

Geç dönem Osmanlı tarihi çalışanların üzerinde durduğu en önemli konulardan bir tanesi, II. Abdülhamid döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kurulmuş ve aşiretlerden mürekkep Hamidiye Hafif Süvari Alayları'dır. Yoğun bir biçimde tartışılmasına karşın Hamidiye Alayları üzerine tafsilatlı, çeşitli arşiv kaynaklarına ve belgelerine dayalı dört başı mamur çalışmaların sayısı maalesef oldukça düşük.

Halbuki Hamidiye Alayları etrafında dönen Osmanlı'da ve daha sonra Cumhuriyete tevarüs eden bir dizi sorun mevcut. Alayların kurulduğu ve etkin olarak faaliyette olduğu bölgelerdeki eylemleri, buralardaki aşiret yapısı, Alaylar'ın Ermeni katliamlarındaki rolü ve etkisi, söz konusu bölgelerdeki başta toprak ve güvenlik sorunu olmak üzere vuku bulan hayati sorunlar ve bugün de karşı karşıya kaldığımız etnik çatışmalar ve sınır problemleri olmak üzere hem son dönem Osmanlı'nın hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet formasyonu ve ulusal kimlik inşası süreçlerinde doğrudan rolü olan olaylar zinciri Hamidiye Alayları ile birebir ilişkili.

Dolayısıyla Hamidiye Alayları'nın tarihsel olarak ortaya çıkış sürecini ve dönemin tarihsel arka planını etraflıca irdelemek bize geç dönem 19. yüzyıl ve erken dönem 20. yüzyıl Osmanlısı'nın siyasi rotasına ve anatomisine dair çarpıcı ipuçları ve doneler vermekte. Bu bağlamda en başta Osmanlı'daki parçalı aşiret yapısının, etno-dini kimlik ihtilaflarının, nüfus politikalarının, Ermenilerin kısmi imhasına dönük pogrom niteliğindeki katliamların ve etnik temizliklerin, imparatorluğun önemli sınır bölgelerindeki kaygan siyasi atmosferin ve bunun merkezi otoritenin periferesinde yaşayan ve kontrol altında tutmak istediği topluluklara ve merkezkaç güçlere yönelik ne gibi politikalar ortaya koyduğu anlamak adına müstakilen

Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nı ağırlık merkezi alan çalışmalara ihtiyacımız var.

En kapsamlı çalışma

Hamidiye Alayları'na ilişkin elimizdeki en yetkin çalışma Janet Klein'e ait. Klein'in doktora tezinin biraz daha genişletilmiş versiyonu olan "Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri", Renan Akman'ın enfes çevirisiyle İletişim Yayınları tarafından kısa bir süre önce Türkçeye kazandırıldı. Klein'in mezkur çalışması bu konuda yapılmış en kapsamlı ve detaylı bilimsel araştırma olma özelliğine haiz.

Klein'in çalışmasını özgün kılan unsurlardan birisi kitabın teorik ve kavramsal çerçevesinin ve tarihsel kontektisinin ustalıkla çizilmiş olması. Hamidiye Süvari Alayları'nın 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerini dışarıdan tehdit eden Rusya ve bölgede Kürt aşiretleri ve şeyhlerinin kurduğu Klein'in "paralel otoriteler" (s. 17) olarak tasvir ettiği bir strüktürde kuvveden fiile çıktığını görüyoruz.

Merkezi Osmanlı otoriteleri açısından gayya kuyusu bir habitus olan bu yapıda, söz konusu merkezi devlet güçlerinin 19. yüzyıl boyunca yürüttüğü, periferisini merkeze bağlama ve daha iyi idare etme çabalarının büyük ölçüde başarısız olduğu vaki idi. Unutmadan, bu merkezileştirme gayesinin bilhassa II. Mahmud dönemi ve Tanzimat sonrası bütün Osmanlı devlet sisteminin olmazsa olmaz bir muradı olduğunun altını çizmemiz lazım.

İmparatorluğun bekasına yönelik bütün bu tehditlerin ötesinde, söz konusu dönemde palazlanmaya başlayan milliyetçi-devrimci Ermeni siyasi örgütlenmeleri ve faaliyetleri, merkezdeki siyasi elitlerin ve Sultan Abdülhamid'in birinci gündem maddesiydi. Bu dönemde Ermeniler Osmanlı hükümet çevrelerince, devlet otoritesine meydan okuyan ve Rusların hesabına çalışan "hain" unsurlar olarak kodlandı.

Esasında devletin hain ve düşman skalasında ve envanterinde bölgedeki başına buyruk, devlete vergi ödemeyen, asker göndermeyen, imparatorluğun sınır bölgelerini korumadığı gibi güvenliğini tehdit eden, her türlü sadakatten azade ve devletin değişmez dış düşmanı Çarlık Rusya'sıyla her an devletin varlığına kast etmeye meyilli Kürt aşiretleri de "muteber" bir konuma sahipti. Ancak, Sultan II. Abdülhamid ve şürekâsı Zeki ve Şakir paşalar, bu "düşman" unsurlardan Kürt aşiretlerine yakınlaştı ve onu devlet otoritesine meydan okuyan yerel bir merkezkaç güç olmaktan çıkarıp bunun uzantısı ve kendisine "sadık" bir entite haline getirmeye çalıştı.

Ve fakat tahayyül edilen bu "sadakat" ziyadesiyle kaygan bir zemine oturuyordu ve kalıcı hiçbir etki taşııyordu. Zira başına buyrukluk Kürt aşiretlerinin teşkil ettiği Hamidiye Alayları'nın adeta genetiği haline gelmişti ve devletin onlara sağladığı ayrıcalıklar bölgede deyim yerindeyse bir rant ve talan ekonomisinin patlamasına cevaz verdi.

Hamidiye Alayları'nın teşkili

Geçici bir süre "başarılı" olan bu siyaset başta Ermeniler olmak üzere pek çok Müslüman Kürt köylüsünün topraklarının gaspına, sürülmelerine ve şedit şiddet gösterilerinin ve katliamların yaşanmasına neden oldu. Hamidiye örgütlenmesi devlet-toplum ilişkileri ve bölge üzerinde kalıcı bir etki bıraktı ve bu etkinin kısmen bugüne kadar sürdüğünü söylemek mümkün.

Gelelim Alayların nasıl teşkil edildiğine. Hamidiye Hafif Süvari Alayları seçme Kürt aşiretlerinden müteşekkil düzensiz bir milis gücüydü. Alaylar 1890'da, Sultan II. Abdülhamid ve en yakınındaki Şakir ve Müşir Zeki Paşalar tarafından oluşturuldu. Bu milis güçlerinin teşkil edildiği coğrafyanın uzamı kabaca Ağrı Dağı'nın kuzeyinden günümüzde İran, Irak ve Türkiye sınırlarının birleştiği alana, güneybatıda Cizre'ye, batıda Erzincan'a kadar genişleyen bir araziye kapsıyordu. Oldukça stratejik öneme sahip bu coğrafya Çarlık

Rusya için hayati bir güç temerküz alanı idi. Mezkur bölge aynı zamanda, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kanlı çarpışmaların cereyan ettiği ve Ermeni milliyetçi-devrimci faaliyetlerinin kuvveden fiile çıktığı bir coğrafyaydı.

Meseleyi Osmanlı devlet otoriteleri açısından daha çetrefilli hale getiren kontrolü zor bir bölge olmasıydı. Islahat hareketleri çerçevesinde merkezi devlet yapısını sağlamlaştırmak adına bölgenin vergiye bağlanması, askerlik hizmetlerinin muntazam ifa edilmesi ve idari reformların gerçekleştirilmesi için atılan adımlar bölge söz konusu olduğunda akamete uğruyordu. Kürt aşiret reisleri ve şeyhlerden teşekkül iktidar odağı bu bölgede Osmanlı yöneticilerinden daha fazla itibar görüyor ve devletin ta kendisi olarak telakki ediliyordu.

Sultan Abdülhamid'in mutlak iktidarına neredeyse alternatif teşkil edecek bu yapılanmanın çözülmesi, bölgenin Osmanlı saflarına katılması, Rus tehlikesine karşı bölgedeki askerî varlığın güçlendirilmesi, Kürtlerin İmparatorluğa sadakatle bağlı kılınması ve daha da önemlisi Ermeni faaliyetlerinin bastırılması gibi saikler Alayların teşkilindeki arka planı besleyen tetikleyici faktörlerdi. Ancak, Klein'in de önemle işaret ettiği üzere buradaki meta/grand plan, hudud bölgelerinin güvenliğinin ve bunların sınırları belirlenmiş topraklara dönüşmesinin bu minvalde modern devlet inşası idi. İlâveten, medeniyetten uzak kalmış ve imparatorluğun bekası için "ehlileştirilmesi" elzem olan aşiretler bu proje etrafında aynı zamanda "medenileştirilmiş" hale geleceklerdi.

İttihat ve Terakki döneminde durum

Bu amaçlarla silahlandırılan, devletin birçok ayrıcalıklarından faydalanan ve Sultan tarafından defaatle taltif edilen bu alaylara aynı zamanda yerleşik hayata geçmeleri ve Sultan'a ve imparatorluğa sadık kalmaları için maddi teşvikler sağlandı. Hamidiye projesi Abdülhamid sonrası da varlığını sürdürdü. İttihat ve Terakki'nin (İT) siyaset sahnesine hâkim olduğu dönemde Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak ismi değiştirildi ancak işlevi ve ifa

ettiği görevleri yeni döneme göre revize edilerek esasını muhafaza etti. Bir anlamda bu, İttihatçıların muarızı oldukları ancién rejime ricattı. İT, Birinci Cihan Harbi'ne girince, Alaylar özellikle Teşkilat-ı Mahsusa'nın vurucu timleri haline geldiler ve daha da önemlisi Ermenilerin tehciri ve akabinde imhası siyasasının uygulayıcısı failer olarak görevlerini "layıkıyla" yerine getirdiler.

Kitabın ana hatlarına göz attığımızda özellikle İngiliz arşivlerindeki konsolos raporları ve yazışmalarının mebzul miktarda kullanıldıklarını görüyoruz. Bu raporların o dönemde bölgede görev yapan konsolosların görgü tanıklığına dayalı olduklarını belirtelim. Bu anlamda Hamidiye Alayları'nın faaliyetlerini anlamak adına bu birincil kaynakların son derece kayda değer olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak bu raporların döneme dair oldukça geniş ölçekli kayıtlar içeren Osmanlı belgeleriyle birlikte ele alınması Klein'in çalışmasını çok daha nüanslı ve değerli kıldı. Yine aynı şekilde Alaylarının kurulduğu dönemde vuku bulan Ermeni katliamlarının daha tafsilatlı bir analizi ve özellikle Avrupa'nın reform baskısı altında olan Sultan'ın bu baskıya karşılık uyguladığı politikalar çerçevesinde meselenin ele alınması Klein'in çalışmasına önemli bir özgünlük katabilirdi.

Unutmamak gerekir ki Hamidiye Alayları'nın örgütlemesi ve teşkilinin sağlaması için bölgeye gönderilen Zeki ve Şakir Paşalar aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in sözümona Ermeni reformlarını gerçekleştirilmesi saikiyle görevlendirdiği figürler.

Kürt toplumuna etkisi

Klein, öncelikle Sulta'nın ve projeye komutan tayin ettiği Zeki Paşa'nın 1890'da Alayları oluşturmaya koyulurken güttükleri çok yönlü amaçları ortaya koyuyor. Daha sonraki bölümlerde spesifik olarak Hamidiye Alayları'nı teşkil eden aşiretlerden bazılarını ve

bunların liderlerini inceliyor. Yine, Hamidiye projesinin İT'nin iktidarı sırasında nasıl geliştiğine ve hem Hamidiye örgütlenmesindeki değişiklikleri ve süreklilikleri hem de liderliğin el değiştirmesinin Kürt topluma etkisini göstermeye çalışıyor.

Bir noktanın altını kalın çizgilerle çizmek gerekiyor. Farklı etno-dini toplulukların meskun olduğu bu bölgede toprak gaspı, bunun etrafındaki güvenlik olgusu ve neredeyse bu sorunlarla at başı giden şiddet 20. yüzyıla girerken Kürt toplumunun toplumsal ve siyasi dinamiklerinin önemli bir vechesini oluşturuyordu. Bu, Kürtler ve Ermenilerle mukim Osmanlı aşiret bölgesinde gücün değişen doğasını açık bir biçimde etkiledi. Toprak gaspı, şiddet ve yükselen etnik çatışmanın geniş arka planı, “Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Ermeni soykırımında önemli bir rol oynadı ve aslında, günümüzde Türk-Kürt ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir” (s. 296).

Klein' göre, Osmanlı'da modern ulus devlet inşasıyla paralel işleyen bir süreç çerçevesinde değerlendirdiği Hamidiye Alayları ve Alayların faaliyetleri sonucu Kürtler ve Ermeniler arasında vuku bulan etnik temelli çatışmalar esasında maddi kaynaklar üzerindeki çatışmalar üzerinden billurlaştı. Yani altyapı üstyapının ve burada tebarüz eden ihtilafların belirleyicisiydi. Ancak burada temkinli olmakta fayda var. Zira bölgenin parçalı ve girift yapısı düşünüldüğünde ekonomi ve etnisite üzerinden yaşanan çatışmaların bu bölge özelinde iç içe geçtiği momentler oldukça fazla.

Yöntemsel 'intihar'a sürüklenmemek için

İlaveten vurgulanması gereken bir diğer nokta da 1895-96 Hamidiye pogromları ile 1915 Ermeni Kırımı arasında doğrudan bir illiyet bağı kurmanın; iki olaya nedenleri ve sonuçları itibarıyla doğrusal bir ilişki atfetmenin tarihsel metodoloji açısından bir hayli sorunlu olması. Zira her iki tarihsel moment de kendi özgül dinamikleri ve bağlamları olan; faileri açısından da bir hayli farklılıklar ihtiva eden süreçlerden müteşekkil.

Üstelik bambaşka politik contekslerde cereyan eden iki olayın mimarı olan siyasi aktörlerin, yani Abdülhamid rejiminin ve İttihat ve Terakki liderlerinin güttükleri amaç ve kuvveden fiile çıkarmaya çalıştıkları “proje”ler de önemli farklılıklar arz ediyor. Pek tabii Ermenilere yönelik uygulanan şiddet siyasetinin bir ölçüde somut olarak süreklilik gösterdiği söylenebilir. Esasında İttihatçılar, Abdülhamid’in başlattığı Sünnileştirme siyasetini Türkleştirme projesi ile “taçlandırmış”lardır.

Ancak Abdülhamid döneminde Ermenilere yönelik şiddet, onların reform taleplerini bastırma ve bu taleplerle devleti dış baskılara açık hale getirdikleri için bir çeşit cezalandırma ve bu toplumu baskılama/“terbiye etme” işlevi görmüştür. Ancak İttihatçılar açık bir biçimde imha siyaseti gütmüşlerdir. Kendi varlıklarına ve ulusal egemenliklerine tehdit olarak gördükleri Ermeni toplumunu topyekûn “hasım” olarak kodlamış ve 1878 Berlin Anlaşmasıyla artık uluslararası siyasetin bir parçası haline gelen bu “gaile”yi Talat Paşa’nın kendi ifadesiyle “kamilen izale etmek” saikiyle hareket etmişlerdir. Dolayısıyla uygulamaya konulan şiddetin dozu ve içeriği de buna göre şekillenmiştir.

Bu minvalde 1895-96 katliamlarını 1915’in bir provası gibi okumak-Vahakn Dadrian’ın çalışmalarında yaptığı gibi-ve 1915’in ayak seslerini 1915’te aramak, bizi tarihçilik açısından özcülükle ve kolaycılıkla malul bir yöntemsel “intihar”a sürükleyebilir. Bu “methodological suicide”dan imtina etmek elzendir.

Kaynak: serbestiyet.com